Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi
Institute of Public Administration Journal of Social Sciences
Cilt 4, Sayı 1, Yaz/Haziran 2024| Araştırma Makalesi

Timurlu Devleti'nde Malî Denetleme: Emir Timur ve Şahruh Zamanı

Dr. Fatih BOSTANCI| 0000-0003-3432-0320 | bostanci.fatih@gmail.com
Harran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, Şanlıurfa, Türkiye.
ROR ID: https://ror.org/057qfs197

Öz

XIV. ve XV. yüzyılın Ortaçağ'ında, Türkistan'dan Azerbaycan coğrafyasına kadar olan bölgelere hâkim olan Timurlu Devleti'nin iktisadî yapısını konu alan bu çalışmada, söz konusu devletin malî denetimi hakkında bilgi verilecektir. Devletin kurucusu Emir Timur, otuz yılı aşkın hâkimiyet döneminin büyük çoğunluğunu seferlerle geçirmiş askerî bir liderdir. Emir Timur, devlet teşekkülünü tamamladıktan sonra ülkesinin siyasî, kültürel, sosyal ve ekonomik eksikliklerini tamamlaya çalışmakla birlikte bu alanlardaki aksaklıkları gidermek adına önemli teşebbüslerde bulunmuştur. Emir Timur'un bu teşebbüslerinden biri iktisadî alanlardan olan malî denetimlerdir. Devlet içerisinde malî kayıtların teftişi çoğu zaman vezirler tarafından yapılırdı. Ancak birtakım müşkül durumlar meydana geldiğinde hükümdar bizzat olaya müdahil olurdu. Özellikle malî konularda vezirlerin karıştıkları skandallar, çoğu zaman hüsranla sonuçlanmıştır. Emir Timur, halk üzerine yüklenen kanunî ve gayrı kanunî fazla vergileri, maliye defterlerini ve yolsuzlukları kaldırmak üzere bu denetimleri sık sık gerçekleştirirdi.

Emir Timur'un oğlu Şahruh Bahadır da babası gibi uzun bir süre hüküm sürmüştü. Şahruh zamanında Timurlu Devleti'nin bütün coğrafyasında siyasî ve askerî hâkimiyet hedeflenmişti. Nitekim bu devirde askerî seferlerin çok yaşanmamasıyla birlikte sahip olunan coğrafyaları elinde tutmak ve Timurlu Devleti'nin hâkimiyet, siyaset, kültür ve ekonomik yapısını buralarda sağlamlaştırmak politikasına gidilmiştir. Gerçekte Timurlu Devleti'nde malî denetimlerin yoğun yaşandığı dönem Şahruh zamanı olmuştur. Bu minval üzere bu çalışmada Timurlu Devleti'nin malî denetimi Timur ve Şahruh zamanı dikkate alınarak incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Timurlu Devleti, Timur, Şahruh, maliye, malî denetim.

Atıf Bilgisi

BOSTANCI, Fatih, "Timurlu Devleti'nde Malî Denetleme: Emir Timur ve Şahruh Zamanı". TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi 4, sy. 1 (Haziran 2024): 141-160. https://doi.org/10.5281/zenodo.11577400

Financial Control in the Timurid State: The Times of Timur and Shahrukh

Dr. Fatih BOSTANCI | 0000-0003-3432-0320 | bostanci.fatih@gmail.com
Harran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, Şanlıurfa, Türkiye.
ROR ID: https://ror.org/057qfs197

Abstract

This study, which focuses on the economic structure of the Timurid State, which dominated the regions from Turkestan to Azerbaijan in the Middle Ages of the XIVth and XVth centuries, will provide information about the financial control of the state in question. Emir Timur, the founder of the state, was a military leader who spent most of his more than thirty years of rule on campaigns. After completing the formation of the state, Emir Timur tried to complete the political, cultural, social and economic deficiencies of his country and made important attempts to overcome the shortcomings in these areas. One of these attempts of Emir Timur was to carry out financial audits in one of the economic fields. Most of the time, the inspection of financial records within the state was carried out by the viziers. However, when certain difficult situations arose, the sovereign himself would intervene. In fact, scandals, especially those involving the viziers of finance, often ended in disappointment. Amir Timur frequently carried out these inspections in order to remove the legal and illegal excess taxes, fiscal books and corruption that were imposed on the people.

Amir Timur's son Shahrukh Bahadir, like his father, sat on the throne for a long time. During the reign of Shahrukh, political and military domination was aimed in the whole geography of the Timurid State. As a matter of fact, since there were not many military expeditions at this time, the policy was to hold the geographies and to consolidate the sovereignty, politics, culture and economic structure of the Timurid State in these geographies. Probably, the period of intensive financial controls in the Timurid State was the time of Shahrukh. In this respect, the financial control of the Timurid State will be analyzed by considering the Timurid and Shahrukh periods.

Keywords: Timurid State, Timur, Shahrukh, finance, financial control.

Citation

BOSTANCI, Fatih, "Financial Control in the Timurid State: The Times of Timur and Shahrukh", TURKAV *Institute of Public Administration Journal of Social Sciences*, Volume 4, Isuue 1, June 2024, pp. 141-160. https://doi.org/10.5281/zenodo.11577400

Giriş

Malî denetim, bütçe uygulamasına ilişkin olarak kamu idarelerinin malî karar ve işlemlerinin denetimidir. Harcama öncesi kontrolden farklı olarak, faaliyetlerin gerçekleşmesinden sonraki bir zamanda yürütülür. Dolayısıyla, denetim başladığında işler olmuş bitmiş, elde kayıt ve belgeleri kalmıştır. Malî karar ve uygulamaların izleri, muhasebe düzeni aracılığıyla sistematik bir şekilde toplanır, anlamı bir şekilde sınıflanır, işlenir ve kaydedilir. İşte, denetim bu izler üzerinden yürütülür. Devlet hazinesinin gelir, gider, borç ilişkileri ile her türlü malları ve kıymetlerine ilişkin işlem ve tasarrufları muhasebe düzeni tarafından kayda alınır. Denetim bu veriler üzerinden gerçekleştirilir. Bu yönüyle malî denetim bir bakıma muhasebe denetimidir.[1]

Timurlu Devleti'nde iktisadî yapının karmaşık noktalarından biri, malî denetimlerin bir sistem dâhilinde yapılmamasıdır. Çünkü hükümetin sürekliliğine âdeta bir hayat suyu olan hazine gelirlerinin, hükümdar tarafından teftişi daima son aşamada gerçekleştirilmekteydi. Bu durum da iktisadî yapıda bulunan en üst zümreden en aşağı zümreye kadar olan memurların muhasebe kayıtlarında serbest işlem yapmalarına olanak sağlamaktaydı. Böyle bir durumda çoğu zaman haklı ile haksızı ayırt etmek güçleşirdi. Dönemin kaynaklarının da bu konuda üzerinde vurgu yaptıkları bir husus dikkate değerdir. Nitekim Timurlular, hükümdardan sonra devlet rüknünün temelini oluşturan vezirleri çok erken surette azledip atarlardı.[2] Çoğu zaman tecrübesiz kimseleri bu makamda görevlendirmekteydiler. Özellikle bazı güçlü ailelerin bu makamı elde etmek için birbiriyle âdeta yarış içinde oldukları pek çok husus vardır.[3]

Timur zamanında divânda görevli olan en yetkili kişiler Caku Barlas soyundan gelenler ve Gıyaseddin Tarhan'ın torunlarının bir koluydu. Şahruh zamanında bu görevler Emir Firuzşah ve Alike Kükeltaş'ın uhdesindeydi. Firuzşah ve Alike'nin halefleri ise oğullarıydı. Fakat Semerkandî'ye göre, iki emirin oğulları genç ve toy oldukları için Şahruh divânı idare etmesi için yaşça daha büyük olan Emir Sultanşah Barlas'ı tayin etti.[4] Timur'un hükümdarlığında pek tesadüf edilmeyen bu aziller ve malî

[1] Doğan Bayar, "Mali Denetim Nedir", *Maliye Dergisi*, 155, Temmuz-Aralık 2008, s. 3.

[2] Gıyâsüddîn b. Hümâmiddîn Hüseyn-i Hvândmîr, *Düsturu'l-Vüzerâ*, tash. Seyyid Nefisî, İntişarat-ı İkbâl, Tahran, s. 340.

[3] Timurlu Devleti'nde görev yapan vezirlerin menşe ve faaliyetlerine dair tafsilatlı bilgi için bkz. Beatrice Forbes Manz, *Timurlu İran'ında İktidar, Siyaset ve Din*, çev. Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013, s. 117-138; Ali Rıza Yağlı, *Timurlu Devleti'nde Vezîrler ve Vezîrlik Kurumu*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014.

[4] Kemaleddîn Âbdulrezzak *Semerkandî, Matlau's-Sâdeyn ve Mecmâu'l-Bahreyn*, C. II-I, tash. Abdulhüseyn Nevâî, neşr., Müessese-i Mütalaât ve Tahkikat-ı Ferhengî, Tahran 1372, s. 568; Manz, *age*, s. 103.

denetim, özellikle Şahruh ve Hüseyin Baykara zamanında deyim yerindeyse zirveye ulaştı. Bu çalışmada Timurlu Devleti'nde Timur ve Şahruh zamanında yapılan malî denetimler, yolsuzluklar ve bunların sonuçları hakkında tafsilatlı bilgi verilecektir.

1. Timur Zamanı

Timurluların hâkimiyet kurdukları şehirler yarı-bağımsız bölgelerden oluşurdu. Oraları denetim altına almaları misilleme seferlerine, ittifaka ve sıkı bir denetime bağlıydı.[5] Bu bölgeler doğrudan Timur'a bağlı olduğu gibi, eyaletlerin yönetimine emir-zâdeler, emirler ya da bölge hâkimleri tayin edilirdi. Böyle bir durumda o bölgenin hazine gelirlerinin bir kısmı merkez divâna, geri kalanı bölge hâkimine aktarılırdı. Mesela Emir Timur Şiraz yönetimini Emir-zâde Pir Muhammed'e tevdi etti. Emir-zâde Pir Muhammed, Şiraz'a ulaştığında, Emir Sevincek mülazımı idi. Sevincek, Yezd muhasarası esnasında aralarında meydana gelen çatışmadan dolayı Pir Muhammed'den rencide olup incindiğinden, Fars mallarının israf edildiği olayını yazarak Timur'a iletti. Emir-zâde Pir Muhammed de Sevincek'ten türlü şikâyetleri yazmıştı. Aynı zamanda uzun zamandan beri hizmetkârlığını yapan vezirinin Sevincek'e taraftar olmasından dolayı öldürdü. Timur bu durumdan haberdar olduğunda, Emir-zâde Muhammed Sultan'ın Fars bölgesinin mal ve ahvalini teftiş etmesini, Emir-zâde Pir Muhammed, Sevincek ve Devlet Hoca'nın ordugâha gelmelerini buyurdu. Onlar Semerkand'a gittiler. Soruşturma sonucunda Pir Muhammed'in suçsuzluğu ortaya çıktı. Timur, Emir-zâde Pir Muhammed'i başta azarlayıp birkaç gün yüz vermedi, ancak daha sonra inayet buyurup Fars tarafına gönderdi. Sevincek'e ise yaptığı hatadan dolayı tümeniyle üç yıllığına kale ve şehirleri ele geçirmesi için Hindistan'a gönderdi. Emir-zâde Muhammed Sultan Fars bölgesini teftişe gidip Huzistan'a geldi ve Hürmüz'e hareket etti.[6]

Bununla birlikte bazı olağandışı durumların sonucunda hazine israfının meydana geldiği olaylar da yaşanırdı. Emir-zâde Miranşah bir av esnasında atından düşüp aklî dengesini kaybederek türlü hallerle meşgul olurdu. Bazen günahsız ve sebepsiz yere insanların kanını döküp, bazen de israf ve telef yolundan hazineyi tüketirdi.[7] Nitekim eşi Hânzade Azerbaycan tarafından gelerek bu durumu Timur'a arz etti. Timur Hoca Ak Buga ve Celal-i İslam Tebriz'e şehzadenin durumunu tahkik için gönderildiler. Bunlar kısa sürede Tebriz'e gelmiş, naipleri ve vergi tahsildarlarını tutuklamış, divân

[5] Manz, *age*, s. 3.

[6] Semerkandî, *age*, C. I-II, s. 728-729.

[7] Mu'îneddîn Natanzî, *Müntehabü't-Tevârîh-i Mu'înî (İskender Anonimi)*, çev. Ahmet Özturhan-Ahmet Korkma-Fatih Bostancı, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2023, s. 335-336.

defterlerine el koymuş ve divân-ı âlâ-i has'a ait olan ve emir-zâde tarafından toplanıp harcanmış bulunan "dû dang"[8] vergilerini inceleyip rapor ettiler.[9] Bu durum Timur'un Azerbaycan'a hareket etmesine neden oldu. Timur 802/1399-1400 yılında Azerbaycan tarafına hareket ederken, Emir Süleymanşah önceden gelerek Tebriz'de bulunan Miranşah'a Timur'un yola çıktığını haber verdi. Miranşah Timur'u karşılamaya geldi. Timur bir süre onunla görüşmedi. Aynı zamanda Miranşah'ın yanında bulanan kimselere Miranşah'tan aldıklarını hazineye geri getirmelerini buyurdu. Bu cümleden Miranşah'ın yanında bulunan zamanın önemli âlimlerinden Mevlânâ Şemseddin Muhammed Kahkulî, Üstad Kutbeddin Nayî ve Abdulmümin Guyende'yi Miranşah'ın bu duruma gelmesine sebep olan kişiler arasında saydılar. Hatta hazinenin bu kadar zayıflamasının ve idarenin böyle bir duruma gelmesine bunların sebep olduklarını söylediler. Timur, bu duruma öfkelenerek bunların idam edilmelerini buyurdu. Miranşah'ın meclis arkadaşlarını da idam ettiler. Her ne kadar Miranşah'ın nöker ve nedimlerini bunlardan ayırıp mülk ve mal işlerine müdahale etmeseler de saltanat makamında Miranşah'ı yerinde bıraktı.[10] Bunun sonunda Hazine-i Âmire'ye ait olan ve Miranşah'ın kendi iddiasına göre herkese bağışladığı birkaç yıllık malın 6/1'ini onlardan geri aldılar.[11]

Timurlu Devleti'nde malî denetimler çoğu zaman vezirler ve mülazımlarının bir dedikodusu sonucunda meydana gelmekteydi. Esasen bu dedikoduların sebebi de özellikle maliye vezirliğine[12] sahip olmak isteyen zümrelerden kaynaklanmaktaydı. Diğer taraftan hazine geliri yüksek olan bölgelerde bu durum daha sık yaşanırdı. Özellikle eyaletlere atanan emir-zâdelerin etrafındaki divân zümresi bu tür olayların yaşanmasında daha

---

[8] Dang ıstılahı, esasen bir para birimi olarak da kullanılmaktaydı. Bu kelime XV. yüzyıl Timurlu Devleti'nde bakır paralar olan filûsun yerine kullanılmaktaydı. Aynı zamanda bir vergi terimi olarak da kullanılmaktaydı. Bununla birlikte zikredilen vergi gayrı kanunî vergilerden sayılmaktaydı. Dang, ibaresi bir şeyin altıda biri anlamına gelmektedir. Çoğunlukla arazi mahsullerinden alınan bu vergi aynî veya nakdî olarak ödenebilmekteydi. E. A. Davidovich, *Istoriya denezhnogo obrasheniya srednevekovoy Sredney Azii*, Akademiya Nauk CCCR, Moskva 1983, s. 33-34; E. A. Davidoviç, "Materialy Dlya Kharakteristiki Denezhnoy Reformy Ulugbeka", *İz istori epokhi Ulugbeka*, A. K. Arendes, Akademia Nayuk Uz-SSR, Taşekent 1965, s. 286.

[9] Şerefüddin Ali Yezdi, *Emîr Timur (Zafernâme)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2019, s. 326; Ca'ferî b. Muhammed el-Hüseynî, *Târîh-i Kebîr (Tevârîh-i Enbiyâ ve Mülûk)*, çev. İsmail Aka, TTK Yay. Ankara 2011, s. 1-3.

[10] Semerkandî, *age*, C. I-II, s. 822.

[11] Gıyâsüddîn b. Hümâmiddîn Hüseyn-i Hvândmîr, *Târîh-i Habîbu's-Siyer fi Ahbâr-ı Efrâd-ı Beşer*, C. III, nşr. Celâleddin Humâyî, İntişârât-ı Hayyam, Tahran 1333, s. 484.

[12] Bu vezirlerin görevleri ve unvanları hakkında tafsilatlı bilgi için bkz. Hayrunnisa Alan, "Timurlularda Hükümdar ve Ailesi", *Tarih Boyunca Saray, Hayatı ve Teşkilatı* –Bildiriler-, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, "Globus" Dünya Basımevi, İstanbul 2006, s. 63-77.

etkililerdi. Mesela Fars bölgesinde bir grup dedikoducu Emir-zâde Pir Muhammed'in hazinede israfa gittiğini Timur'a bildirdiler. Timur, Emir Allahdâd ve Hoca Muzafereddin Natanzî'yi Fars divânının zaptı ve teftişiyle görevlendirdi. Onlar bu olayı araştırıp, eğer dedikoducuların bildirdikleri doğruysa Pir Muhammed'in huzura getirilmesini, şayet bu haberler yalan ise bu dedikoduyu yayanların öldürülmesiyle vazifelendirildiler. Bu olay araştırılıp Timur'a rapor edildi. Nitekim raporda zikredilen olayların dedikodu olduğu ortaya çıktı. Bunun üzerine bu hadiseye sebep olanlar cezalandırıldılar.[13]

Emir Timur, bir gün İran ve Turan uleması ile meşveretinde onların şehir ve bölgelerinde olan sorunlara dair görüşlerini aktarmalarını istedi. Bunun üzerine ulema sorunlarını anlattılar. Timur kendi adamları içinden güvenilir kimseleri, her birini divân-ı âlâ tarafından bir emin adamla tetkikat yapmak için memleketin bir mıntıkasına namzet edip gönderdi. Bununla beraber onlara, eğer orada bir mazluma zulüm yapılmış ve bir âcizin hukukuna tecavüz edilmişse zulmü kaldırmak, zorla ve gayrikanunî gasp edilen kimselerin hakkını oranın hazinesinden alıp o mazlumlara verdikten sonra, vaziyeti tespit ederek arz etmeleri için emir verdi. Bundan maksat oralarda bu gibi yolsuzluğu tamamıyla kaldırmaktı.[14]

Timur Ucan'da iken Sahib-i Azam Hoca Şerafeddin Ali Simnanî Herat'tan, Hoca Seyfeddin Tunî, Sebzvar'dan dergâha geldiler. Hoca İmameddîn Mes'ud Simnanî Bağdad'daki olayda ok isabeti sonucunda ölmüştü. Bu sebeple Timur, Hoca Ali ve Seyfeddin'e divân mansıbını inayet etti. Emir Celal-i İslam dedikoducuları kışkırtıp suçlamasına rağmen, bir şey ortaya çıkaramadılar. Hoca Mes'ud'un şehit olmasından sonraki gün, Emir Celal-i İslam divânda tek kalem oldu. Hoca Ali divân görevlisi olduğunda, onun tabilerinden bir grup Emir Celal üzerine suçlamalarda bulundular. Yeni hacegânlar onların olaylarını arz ettiler. Timur buna iltifat etmedi. Emir Celal'e güvenini sürdürdü. Diğer gün aynı topluluk geçmiş konuşmaları tekrar ortaya getirdiler. Emir Celal, geçen günün güven inayeti üzerine, asla cevap vermeye tenezzül etmedi. Timur'a onun bu kibri ağır geldi ve hapsedilmesini buyurdu.[15] Dedikoducular böylece itibar elde edince birçok yalan ve doğruyu birbirine bağladılar. Divân mübeşşirlerinden bir topluluk Timur'un emri üzerine tutuklandılar. Muhassıllar tutukluları işkenceye koydular. Nitekim sahip oldukları servetin birçoğunu hazineye

[13] Abdullah b. Lütfullah Hafız-ı Ebrû, *Zübdetü't-Tevârîh*, C. II, tah. Hac Seyyid Cevadî, neşr., Vezaret-i Ferheng û İrşad-ı İslamî, Tahran 1376, s. 937-938; Semerkandî, *age*, C. I-II, s. 884-886.

[14] Nizamüddin Şâmî, *Zafernâme*, çev. Necati Lugal, TTK Yay. Ankara 1987, s. 342-343.

[15] Hayrunnisa Alan Akbıyık, "Timurlularda Vezîrlik Müessesesi", *XIV. Türk Tarih Kongresi*, c. I, Ankara 2005, s. 99.

döktüler. Bunun yanında sorguda olan Hoca Mahmud Şihab'a verilen para cezasını 200 baş ata çevirdiler. Hoca İsmail Havafî devlethane kapısının önüne oturup yardım aradı. İhanet soruşturması sonucunda üzerine yüklenen meblağı karşılamak için herkesten bir şey talep ediyordu. Hoca İsmail'in dost ve düşmandan aldığı ne varsa muhassılların masrafına bile yetmiyordu. Emir Celal sorguda suçunu ikrar etmeyince, muhassıl ona işkence etti. O da bir hançeri sinesine sapladı. Emir Celal kendine hançeri öyle bir sapladı ki yaklaşık bir parmaktan fazla karnına girdi. Bir grup elini tutarak hançeri almak istediler. O böylece sersemleyip yere düştü. O anda olayı Timur'a ilettiler. Timur onun bu gayret ve cesaretinden şaşırmış ve "*kendi canını niye tehlikeye atıyor, suçunu söyleyip kendini savunsaydı ona daha faydalı olurdu. Eğer tedavi edilirse muayene edin. Yoksa onu ateşe atın. Böylece diğerlerine ibret olsun. Kimse kendisine böyle hareketler yapmasın*" diye buyurdu.[16] Doktorlar onu tedavi ettiler. İki üç gün sonra iyileşti. Timur, Tacik askerlerinin serdarlığının ona verildiğini, fakat divân işlerine dâhil olmayacağını buyurdu.[17]

Timur Anadolu'ya hareket ederken, Mevlâna Übeydullah Sadr'ı[18] Isfahan'a tek başına gönderip bölgenin vergi işiyle görevlendirdi. Aynı şekilde Mevlâna Kutbeddin Sadr Kumî'yi divân işlerinin girdi çıktısını teftiş etmesi için Şiraz'a gönderdi.[19] Bilkan Nehri kazıldığı esnada, Timur, Mevlâna Kutbeddin Kûmî-i Sadr'ın tutuklanmasını buyurdu. Onun hapsedilme sebebi şu idi: Mevlâna çalışanlarla birlikte Şiraz'a gitti. Emir mucibince Fars'a gitmiş ancak orada halka zulüm yapıp, ordu-yı hümayuna geri döndüğünde 300.000 dinarı hediye ve armağan olarak halktan ve meslek erbabından alarak kendisiyle birlikte getirdi. Mevlâna Said, Şiraz'dan gelip durumu arz etti. Timur, Şeyh Derviş Allahî'nin, Mevlâna'yı ayaklarına demir vurup, armağan ve hediye olarak getirdiği parayı Şiraz'a götürmesini ve o parayı sahiplerine vermesini buyurdu. Aynı zamanda halka zulmeden Mevlâna'nın nökeri Argun'u da halkaya asmalarını emretti. Diğer taraftan Hoca Muizeddin Melik Simnanî'yi Fars mallarının teftişine gönderdi. Mevlâna Said'i de geri gönderdi. Onlar Şiraz'a gidip, Argun'u astılar. Şehir

---

[16] Yezdî, *age*, s. 378; Hafız-ı Ebrû, *age*, C. II, s. 942-944; Semerkandî, *age*, C. I-II, s. 892-894; Hvandmîr, *Târîh-i Habibu's-Siyer*, C. III, s. 503; Hvandmîr, *Düsturu'l Vüzera*, s. 341-342; Yağlı, *agt*, s. 229-234.

[17] Seyfeddin Hacı b. Nizam-ı Ukaylî, *Asaru'l-Vüzera*, tah. Mir Celaleddin Hüseynî Urmevî, neşr. İntişarat-ı İtlaât, Tahran 1364, s. 330-334; Fatih Bostancı, "Seyfeddin Hacı b. Nizam-ı Ukaylî'nin Asaru'l-Vüzera Adlı Eserinde Timurlu Devleti Vezirleri", *Farsça ve Arapça Kaynaklarda Türk ve Moğol Devleti Tarihi I (İlhanlılar, Timurlular, Ak-Koyunlular ve Kara-Koyunlular),* ed. Fatih Bostancı, Efeakademi Yayınları, İstanbul 2023, s. 100-101.

[18] Übeydullah Sadr'ın esas görevi sadrlık olmakla birlikte vergi memuriyeti ve malî denetimde görev aldığı da görülmektedir. Bu mansıba dair tafsilatlı bilgi için bkz. Musa Şamil Yüksel, *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi*, TTK Yayınları, Ankara 2009, s. 144-156.

[19] Yezdî, *age*, s. 423; Semerkandî, *age*, C. I-II, s. 906.

ve vilayet halkının Mescid-i Atik'te toplandığı Cuma günü Mevlâna'yı demir pranga ile taş minberin ayağında tuttular. Mevlâna Said minbere çıkıp, "*Mevlâna Kutbeddin'in bu memlekette yaptığı her fazlalık onun kendi kararı idi. Onun yaptıklarını Sahipkıran emretmedi*" diyerek halka seslendi. Ardından halk Emir Timur'a dualar etti. Mevlâna Said, halktan alınan 300.000 dinarı iki ay içinde yazılan ferman hükmünce sahiplerine iade etti.[20]

Eyaletlerin malî idaresi merkezî divânın kontrolü altındaydı. Bu eyaletlerden biri Kirman idi. Delegeler vergi toplamak ve eyaletin durumu hakkında bilgi almak için Kirman'a gelirlerdi. Bu görevliler her zaman iki kişiydi: Bir emir ve bir memur olurdu. Bu vakitler Emir Timur'a Kirman divân nüvisendegânlarının[21] Emir İdikû Barlas'ın gelir-gider "müfred"[22] defterlerini inceledikleri ve onun adına yazdıkları meblağın haberleri geldi. 803/1401 sonbaharında İdikû, o sırada Gökçe Gölü bölgesinde kamp kurmakta olan Timur'un yanına gitti. Divân, İdikû'dan büyük bir meblağ talep etti. Timur'un gözde eşi Tuman Ağa, damadı olan İdikû lehine araya girerek meseleyi 100 kepekî tümen karşılığında halletti; "*Söz konusu meblağı ödemek zorunda kalan İdikû'ya yeniden Kirman'ın yönetimi tevcih edildi.*"[23] Bu seyahatin ardından imtiyazları daha da güçlendirildi. Hafız-ı Ebrû, Kirman'da vergilerin toplanması görevinin kendisine verildiğini söyler (*tahsil-i emvâl-i Kirman be o tefviz reft*). Nitekim müellif İdikû'nun Timur'un ordugâhına yaptığı seyahatten sonra başka bir görev ziyaretinden bahsetmemektedir. Bu ifade İdikû'nun kendi hesabına vergi topladığı anlamına gelmemektedir. O sadece divân için vergi toplamakla görevliydi. Nitekim Kirman vergilerini her yıl Timurlu hazinesine ödüyordu. Görünürdeki özerklik tavizlerine rağmen, rejim Timur'un yaşamı boyunca merkeziyetçi kaldı.[24]

Hoca Ahmed Tusî Horasan çalışanlarının gelir-gider defterlerinin teftiş edilmesi ile malların zaptı konusunda görevlendirildi. O 40 gün içinde 200

---

[20] Hafız-ı Ebrû, *age*, C. II, s. 1011-1012; Semerkandî, *age*, C. I-II, s. 992-993; Hvandmîr, *age*, C. III, s. 521; Mustafa Şahin, "Baylekân'ın İmarı ve Bu Sırada Şîrâz'da Meydana Gelen Yolsuzluğun Cezalandırılması", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 9/22, 2018, s. 453.

[21] Bu ıstılahın Timurlu Devleti'ndeki kullanımına bkz. Hayrunnisa Alan, "Muizzü'l-Ensâb'ın Timurlu Teşkilat Tarihi Bakımından Değeri", *Belleten*, C. LXXXVIII/282, Ağustos 2014, s. 542-544.

[22] Bir bölge veya vilayetin hazine, vergi ve gelir-gider hesaplarının kayıt altına alındığı defterdir. Âllame Şemseddin Muhammed b. Mahmud Âmulî, *Nefaîsu'l-Fünun fî Âraisu'l-Úyun*, C. I, tah. Mirza Ebu'l-Hasan Şî'ranî, neşr., İntişarat-ı İslamiyye, Tahran 1381, s. 326-327.

[23] Jean Aubin, *Deux Sayyids de Bem au XV Siecle Contribution a l'historie de l'Iran Timouride*, Akademie der Wissenschaften und der Literatur in Mainz, Mainz 1956, s. 24.

[24] Abdullah b. Lütfullah Hafız-ı Ebrû, *Coğrafya-i Hafız-ı Ebrû*, C. III, tash. Sadık Seccadî, İntişarat-ı Miras-ı Mektûb, Tahran 1375, s. 191-192; Semerkandî, *age*, C. I-II, s. 995.

tümen kepekî para topladı. Ardından Semerkand'a gelip mezkûr parayı hazineye emanet etti.[25]

Emir Timur, Hoca Gıyaseddin Salar-ı Simnanî'yi Yezd malının zaptı için gönderdiğinde Hoca Gıyaseddin Salar-ı Simnanî Yezd'de yaptığı Daru'l-Feth'i tamamladı. Emir Timur'a muhasebe kayıtlarını hazırlayıp arz ettiğinde, Timur, "*onu yapmasını ben buyurmadım*" dedi. O ise "*şayet Hazret hayır yapmak istemiyorsa ben yaparım*" dedi. Bu söz Emir Timur'a ulaştırılınca o öfkelenerek kuyuya atmaları için Hoca Gıyaseddin'in tutuklanmasını emretti.[26]

Timur'un vefatından sonra meydana gelen kargaşa zamanında hazine kayıtlarında büyük boşluklar yaşandı. Özellikle başkente ulaşmak isteyen emir-zâdeler bu konuda hem kendilerinin hem de Timur'un yıllarca biriktirdiği hazineyi yok etmek pahasına harcamaktan sakınmadılar. Timur'un vefatıyla ilk olarak hem veliaht olan Emir-zâde Muhammed Sultan hem de Timur'un vefatı sırasında yanında bulunan Emir-zâde Halil Sultan arasında taht mücadelesi şiddetli başladı. Bu minvalde Muhammed Sultan'ın hanımı olup, Pir Muhammed Bahadır'a yenge iken kendisine hanım olarak nikâhlamak istediğinde bulundu. Bunun için Sultan Hanike'ye 100 tümen mehir tayin ederek onu askerle göndermeye karar verdiler. Daha sonra beyler üç tümen askerle Hanike'yi de yanlarına alarak yola çıktılar. Emir-zâde Pir Muhammed'in güvendiği adamları 100 tümen parayı ödeyip, senedini alıp, göndermek üzere birkaç gün Semerkand'da beklediler. Daha sonra Emir-zâde Sultan Hüseyin, Pir Ali Taz'ın kışkırtmasıyla isyan ederek Hanike'yi bu beylerin elinden alıp nikâhına aldı ve tahtı ele geçirmek üzere Semerkand'a hareket etti. Bu haber Emir-zâde Halil ve yanındaki adamlarına ulaşınca endişeye kapıldılar. Hemen hazineden mal bağışlamaya başladılar. Ordunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere hazinenin durumunu gözden geçirdiler. Korku ve şaşkınlıktan altını eşek yükü olarak bağışladılar. Öylesine israfta bulundular ki onun onda birinin onda biri yüzyıllarca saymakla tükenmezdi. Hazinenin bu şekilde sarf edilmesi sırasında berat ve pervançe tamamen ortadan kalkmış ve günlük girdi-çıktı defterlerine kaydetme de yasaklanmıştı. Böylelikle hazinenin idaresine hadsiz-hudutsuz yolsuzluk karıştı. Öyle ki bir sipahi arka arkaya 2-3 kere, Türkçe şu "bar al" sözü uyarınca, sahte buyruk ve taklit al tamga ile açılmış olan hazine parasından her gün kendi değerinin 100 katını alarak yağmaladı. Hiç kimsenin bundan korkusu olmadı. Sonuç olarak hadsiz-hesapsız harcamalar sonunda toprak altın ile aynı değere geldi, çömlek cevahir ile aynı teraziye kondu. Nitekim denildiğine göre; "*O gün Irak beylerinden birine ihsanda*

[25] Semerkandî, *age*, C. I-II, s. 1015.

[26] Fasih Ahmed b. Celaleddin Muhammed Havafî, *Mecmu'l-Fasihî,* C. III, tah. Mahmud Ferruh, neşr. Kitabfroşi-i Bastan-ı Meşhed, Tus-Meşhed 1339, s. 146-147.

bulunmuşlardı. Onun iki nökeri bu meblağı almak üzere hazineye gittiler. Havale sahiplerinin kalabalıklığından, dinarları saymak mümkün değildi. Para değişimi yapan bir kısım kimsenin terazi ile tartıp, kese kese saydıkları dinarları onlara verdiler. O iki nökerden biri, keselerin sayımı sırasında sarrafların yazılandan 700 dinarlık bir yanlışlıkta bulunduklarının farkına vararak arkadaşına: Başkalarının yararına olan bu eksikliği niçin kabul edelim?" Dedi. O kimse ise orada bulunan para karşısında zenginliği ve vurdumduymazlığından, yoldaşının sözüne aldırış etmeyerek: "*Gümüş keselerin alınıp-verilmesinden sonra teslim edilenlerin yeniden gözden geçirilmesi vaktin darlı ve para almak üzere kadın-erkek daha başkalarının da beklemelerinden ötürü, bu kalabalıkta daha fazla zaman kaybetmeye, bu kadar bir yekûn için bu kadar kengeşe değmez*" deyip, vurdumduymaz bir halde hiç şüphe etmeyerek ve aldırmaksızın kendine ne verdiler ise onu alarak yürüyüp-gitti.[27] Nitekim yukarıdaki bu olağanüstü israfın sonucu Devletşah'ın aktardığı bir kayıtta ortaya çıkmaktadır. Şahruh, Halil Sultan'a karşı üstün gelmesiyle iktidarı ele geçirdikten sonra Semerkand'a gelerek hazineyi teftiş etti. Oraya vardığında hazineyi tamtakır buldu. O esnada Şahruh'un asasının ucu aniden bir demir paraya dokundu. Eğilip o parayı aldı cebine koydu. Yanındakilere: "*Babamızın mirasından ve hazinesinden bizim hissemize düşen ancak bu oldu*" diyerek boş hazineden çıktı.[28]

2. Şahruh Zamanı

Şahruh'un yönetiminde malî ve mülkî idare –*divân*- hatırı sayılır bir iktidar mekânıydı. Dolayısıyla üstünlük elde etme mücadelelerine sahne olurdu. Diğer bürokratik kurumlar gibi burada da üst düzey bir edebî kültür ve muhasebe yeteneği vardı; yolsuzluk, kıvrak zekâ ve iftira mekanizmaları işlerdi. Burada ele alınması gereken birkaç mesele vardır: Hükümdarla hanedanın diğer üyelerinin idarî işlere ne kadar karıştıkları, malî idare içerisinde iktidarın nasıl kullanıldığı, nasıl el değiştirdiği ve son olarak personelin nasıl işe alınıp kullanıldığıdır.[29] Önem taşıyan başka bir soru da Çağatay emirlerinin vergi bürokratlarıyla ne kadar yakın çalıştıklarıdır.[30]

Şahruh zamanında vezirlerin ve bazen de emirlerin maliye divânı üzerindeki etkileriyle vezirler arasında şiddetli mücadelelerin yaşanması

---

[27] Tacü's-Selmâni, Tarihnâme, çev. İsmail Aka, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 44-47; Devletşah, *Şair Tezkireleri*, çev. Necati Lugal, Pinhan Yayınları, İstanbul 2011, s. 447.

[28] Devletşah, *age*, s. 448.

[29] Manz, *age*, s. 99.

[30] Timurlu idare teşkilâtını çoğunlukla iki gruba ayıran Manz'a göre Çağataylı ve Acem divânı şeklinde iki kurum vardı. Bu kuruma göre Çağatay divânına mensup kişiler, adından da anlaşılacağı gibi Çağatay yani Acem olmayan kimselerin olduğu en üst düzey makamda bulunan zümrelerdi. Hayrunnisa Alan, Manz'a göre daha farklı bir bakış açısına sahiptir. Bunun için bkz. Beatrice Forbes Manz, *Timurlenk Bozkırların Son Göçebe Fatihi*, çev. Zuhal Bilgin, Kronik Yayınları, İstanbul 2021, s. 300-307; Alan, "Muizzü'l-Ensâb'ın Timurlu Teşkilat Tarihi Bakımından Değeri", s. 542-544.

kaçınılmaz bir hal almıştı. Muhtemelen askerî seferlerin Timur zamanındaki gibi sık olmaması, devletin hâkim olduğu toprakların muhafaza edilmeye çalışılması ve bu bölgelerden temin edilen hazine gelirlerinin korunmaya çalışılmasıyla devlet erkânındaki emirler ve vezirler arasında sık sık mücadeleler meydana gelmekteydi. Bu dönem kabiliyetli vezir ailelerinin devlet erkânında görev almalarıyla birlikte, deneyimsiz vezirlerin müdahaleleri sonucunda dedikodular, yolsuzluklar ve rüşvetler had safhada yaşanmaktaydı. Bu minvalde meydana gelen olaylardan biri Şahruh'un divân yaptığı Hoca Gıyaseddin Salar-ı Simnanî idi. Hoca Gıyaseddin Salar, Timur'un vefat etmesinden sonra Şahruh'un mülazemetine girdi. 810/1407-1408 yılında Seyyid Fahreddin üzerine suçlamada bulunduğundan Seyyid görevden alındı ve vezaret mansıbı Hoca Gısayeddin Salar'a verildi. O, o işte başladıktan sonra reaya ve yoksullara karşı adalet ve insafı yerine getirdi. Fakat devlet erkânı, emirler ve Şahruh'un yakınlarıyla olan çatışmalarından müzayaka ve münakaşaya başladı. Bununla birlikte büyük emirlerden bir topluluğun tasarrufatları hakkında mübalağalı kayıtlar tuttu. Öyle ki her yumurtayı, deve kuşu, her kuşu bir koyun, her koyunu bir sürü, her arpayı bir harman ve her samanı bir dağ olarak onların adına topladı. Türk emirlerinin tiyul arazisi zaptında abartıya kaçtı. Her dangîyi bir dinar değerine saydı. O yıl cinslerin değeri tamamlandığında mansıp erbabı ve emirler divândan mümkün olmayan bir yükün onlara karşı çıkarılacağını zannettiler. Bununla birlikte böyle bir yeterli hesabın erbabı kurtaracağını düşünen meşhur emirlerden Cihan Melik Mülket, Hasan Candar ve babası Yusuf Halil, Timurtaş'ın oğlu Saadet, Behlül b. Tiya Timur ve Sultan Bayezid Osman gibi emirler Şahruh'a karşı düşmanlık düşünerek ona güvenmeye karar verdiler. Onların ağız birliği ettikleri Şahruh'a ulaştığında firarı kararlarına tercih edip Sistan tarafına döndüler ve Emir Mızrab Caku onların arkasından gitti. Taraflar arasında büyük bir savaş gerçekleşti. Asilerden bazısı o savaşta nankörlük belasına müptela olup, bazısı ondan sonra kısa bir zamanda tutuklanıp yasaya uğradılar. Bu olaylardan dolayı yaptıklarına pişman olan emirler, Gıyaseddin Salar'ı suçlu bularak ona karşı harekete geçtiler. Gıyaseddin Salar'ın vezirliğinin üzerinden bir yıl geçtikten sonra Seyyid Fahreddin 300 tümen meblağın vezir tarafından alındığına dair Şahruh'a rapor verdi. Divândaki ihanetleri ve bu yolsuzluğu çalışanları tarafından yapıldığı tespit edildi. Emirler bu durum üzerine Gıyaseddin Salar'ı öldürdüler.[31]

[31] Semerkandî, *age*, C. II-I, s. 78; Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd Mîrhvând, *Tarih-i Ravzatu's-Safa fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, C. V-VI, nşr. Cemşid Kiyanfer, İntişârât-ı Esatir, Tahran 1385, s. 5040; Hvandmîr, *age*, s. 343-344; Ukaylî, *age*, s. 336; Manz, *age*, s. 30; Bostancı, "agm", s. 104.

Şahruh tarafından Gıyaseddin Salar'ın yerine vezir olan Seyyid Fahreddin başlarda mülk ve mal işlerini düzene koymakla meşgul oldu. 820/1417-1418 yılında, Mirza Baysungur divân tahtına babası tarafından görevlendirildiğinde, Emir Seyyid Fahreddin sahib-i divânlığın tek hâkimi oldu. Böylece sonsuz mal topladı. Mallarının çokluğundan zamanın Karun'u ve Firavun'un haşmet ve makamını elde etti. Nitekim Seyyid Fahreddin on yıl boyunca bu makamda kaldı. Ancak hazinede bazı açıklar meydana geldi ki Şahruh denetleme görevini oğlu Baysungur'a tevdi etti. Baysungur bu konuda oldukça yetenekliydi. Doğrudan maliye kayıtlarını teftiş etmeye başladı. Bunun sonucunda uygun olmayan usuller, layık olmayan maaşları tespit ettiği gibi halkın malına tamah edenleri ve divân gelirlerinin gereksiz yere israf edildiğini saptadı. Baysungur bu saptamalarının sonucunu bir rapor haline getirerek babası Şahruh'a sundu. Bunun yanında Hoca Nizameddin Ahmed b. Hoca Davud'u seyyid ile ortak olarak divânda oturttu. Mezkûr Hoca, akıllı ve hazır cevap biri idi. Muamelat konusunda bilgi sahibi idi. Bunun yanında atışmalarda latife yoluyla etkileyici sözler söylerdi. Seyyid ona karşı mücadele edemedi ve onun üstünlüğüne karşı mağlubiyete uğradı. Onun sırları yüzünde ortaya çıktığında ise korkusu daha da arttı.[32] Hoca Nizameddin Ahmed, kısa zamanda maliye kayıtlarına olması gerektiği gibi vakıf oldu. Seyyid Fahreddin'in yaptığı yolsuzluklar ortaya çıkınca epey sıkıntıya düştü. Hatta divân görevlileri Seyyid'in korkusundan tüm yaşananlara sessiz kalmaktan başka çare bulamadılar. Fakat Mirza Baysungur'un mizacının değiştiği ardı ardına herkesin yanında ortaya çıktığında, Seyyid'den birçok azar işiten Emir Ali Şekanî onunla çatışmaya başlayıp 200 tümen meblağı Seyyid'e yükleyerek uhdesinden çıktığını yazdı. Mirza Baysungur bu olayın soruşturmasına başladı. Emir Ali ilk olarak arz edip Seyyid'in, Hazine-i Âmire gelirinden tüm meblağı tasarruf ettiğini söyledi. Seyyid bu sözleri inkâr ederek hazinenin incelenmesini buyurdu.[33]

Mir Ali ilk olarak hazine tasarrufuna dair rapor verdi. Bunun üzerine hazinenin denetlenmesi emredildi. Hazinedar, Seyyid için paraları götüren bir topluluğa "*benden aldığınız parayı geri getirin yoksa herkes rezil olacak*" dedi. Bu cümleden biri Seyyid'in mahrem-i esrarı olan Pir Ali b. Muhammed Bayezid idi. Babasının ve kendisinin senetleri hazinedarın elinde idi. Onlar Seyyid'e rica ediyor, Seyyid her gün onları kovuyordu. Bu durum sonunda çatışmaya kadar sürdükçe sürdü. Seyyid ile Pir Ali arasındaki muhalefet perdesi yükseldi. Hatta iş perde örtüsünden geçti. İş sertliğe ulaşıp, perde arkasından çıkıp Şahruh'a intikal edene kadar o her gün yeni bir şey söylüyordu. Şahruh, bizzat kendisi teftiş makamına geldi. Şahruh, bu topluluğu çağırıp sorguya çekti. Hazinedar, paraları Pir Ali'nin götürdüğünü

[32] Semerkandî, *age*, C. II-I, s. 239; Havafî, *age*, C. III, s. 194.
[33] Hvandmîr, *age*, s. 348; Yağlı, *agt*, s. 237-241.

söyledi. Pir Ali, Seyyid'e verdim dedi. Seyyid inkâr etti. Şahruh, Seyyid hakkında inayet gösterip "*Hazineden ne götürmüşlerse ve itiraf etmişlerse hazineye getirsinler. Her kimde ne ortaya çıktıysa geri versin. Her kim bu ihanette o teftişin içindeyse tutuklansın*" buyurdu. Seyyid divân tahtında ferman sahibi olduğunda, hazine gelirlerinin geri alınmasını sağladı.[34]

Bu sözler ortaya atıldığında dedikoducular korkudan kendileriyle dahi bunu konuşamıyorlardı. Fakat içten içe bu skandaldan kurtulmanın yollarını arıyorlardı Şahruh, Seyyid'in muamelatının araştırılmasını buyurdu. Malları ona veren topluluk hatlardan birçoğunu aldılar. Seyyid durumun kötüye gittiğini anladığında düşmanlarının iddialarını kabul edip kendisinde olan o parayı ödeyerek soruşturmadan kurtulmayı uygun gördü. 200 tümen kepekîyi kabul ederek bir yıl içinde ödeyeceğini söyledi. Nitekim bu para günlük 333.333 dinar ve 2 dang ediyordu. Seyyid tutuklandı ve muhassıllara verildi. Bu esnada yardım etmesi için Mirza Baysungur'a mektup gönderdi. O, bu mektupta Hazreti Peygamber'in [aşkına] şefaat etmesini istedi. Mirza Baysungur kurtulması için Peygamber'in ruhunu şefaat gösteren Seyyid'e: "*Hiç şüphe yoktur ki Hazreti Peygamber'in ruhu bu fiillere razı değildir. Biz de onunla ya da hiçbir insanla dünyada garez içinde olmayız. O ne yaptı ve söylediyse başına geldi*" dedi. Seyyid, Baysungur'dan bu cevapları alınca annesi Gevher Şad Ağa'ya[35] sığındı. Bunun üzerine Seyyid hapisten çıkarıldı, ancak günlük borcunu getirmesi kararını kaldırmadı. Seyyid hapisten çıktıktan sonra tekrar vezirliği almak hevesiyle ne gece uyuyordu ne gündüz dinleniyordu. Onun tamah ateşi öyle bir yanmıştı ki dünya malını kendi midesinde bir lokma zannediyordu. Divâna ödediği paranın çoğunu havadan geldiğini zannediyordu. Bir miktarını nakit ve bazısını senetten alıyordu. Ancak sonunda yatağa düştü. Ağzını daima "*filandan birkaç tümen ve bu şekilde şöyle ve şu kadar para elde edilebilir*" mutluluğuna açıyordu. Ancak devran aman vermedi. Vücudunda muhtelif hastalıklar türedi. Vezirlik sevdası damağında muhabbet kurdu.[36]

Timurlu Devleti'nde vezaret mansıbında şerik usulü yaygın olarak kullanılırdı. Yani iki vezir birden vezaret mansıbını yönetirdi. Böyle durumlarda şerik olan vezirler birbirlerinden habersiz hazinede usulsüzlük yapıp, yolsuzluk işlerine karışabiliyorlardı. Nitekim iki vezir bu durumu padişaha arz ederek birbirlerinin kuyusunu kazmaya çalışırlardı. Padişah böyle bir durumda iki veziri de birbirinden habersiz yaptıklarını teftiş etmekle görevlendirirdi. Mesela Emir Alaeddin Ali Şekanî ile Hoca

[34] Semerkandî, *age*, C. II-I, s. 241; Havafi, *age*, C. III, s. 224

[35] Mustafa Şahin, "Mîrzâ Şahruh'un Eşleri Gevherşad Ağa ve Mülket Ağa'nın Siyasî ve Sosyal Hayattaki Rolleri", *SBArD,* IX/21, Diyarbakır 2013, ss. 93-104.

[36] Semerkandî, *age*, C. II-I, s. 242-244; Hvandmîr, *Târîh-i Habibu's-Siyer*, C. III, s. 600-601; Hvandmîr, *Düsturu'l Vüzera*, s. 349-351; Manz, *age*, s. 104-105; Yağlı, *agt,* s. 242-250.

Gıyaseddin Pir Ahmed, Şahruh'un divânına şerik olarak atanmışlardı. Bir müddet aralarında muhalefet meydana geldi. Bu durumun keyfiyeti Şahruh'a iletildi. Şahruh: "*Hoca Gıyaseddin Pir Ahmed, Emir Ali'nin işlerini teftiş etsin ve Emir Ali de Hoca Gıyaseddin Pir Ahmed'in işlerini araştırmakla uğraşsın*" diye ferman verdi. Hoca Pir Ahmed, Herat'a bağlı olan ve her yıl büyük bir meblağ geliri olan Yahya-abâd karyesinden bir parçasını Abdulkadir Gûyende'nin oğlu Safiyeddin'e kira geliri olarak vermişti. Emir Ali onun hakikatini anlayıp, ilk olarak Yahya-abâd karyesini araştırmakla meşgul oldu. Mezkûr karyede Safiyeddin o veziri evinde ağırladı ve yemek pişirmeye başladı. Bir tarafında içi alkolle dolu olan güçlü bir ferahlatıcıyı yanına getirdi. Emir Ali onu içmekten imtina ederek "*belli ki içinde alkol var*" dedi. Safiyeddin talak yemini edip: "*Bu alkol değildir*" diyerek alkolün olmadığı başka bir şerbeti işaret etti. Bununla birlikte tabaktan bir iki ceviz ağırlığında macunu kaldırıp yedi. Emir Ali'nin ona karşı güveni tam olarak arttı. O macundan yaklaşık yarım baş yedi ve o saatte düştü. Safiyeddin hemen orada defterin başına oturup düzenlemeleri kendisinin istediği gibi düzeltti. Daha sonra hemen atlanıp kendini Şahruh'un huzuruna atarak Hoca Pir Ahmed'in yaptıklarını araştırması için görevlendirdiği vezirin ilk olarak kendisine kiralık olarak verdiği mezraya geldiğini ve sarhoşluktan baygın halde kaldığını arz etti. Şahruh bu duruma ihtimal vermeyerek Emir Ali'nin durumunu müşahede etmesi için güvendiği birini oraya gönderdi. O şahıs, verilen emre göre Yahya-abâd'a atıldı ve Emir Ali'yi şuursuz olarak gördü. Geri dönerek ne gördüyse Şahruh'a arz etti. Şahruh bu durumdan büyük bir öfkeye kapıldı. Ahtaçı'yı talep ederek gönderdi. Ahtaçı, Yahya-abâd karyesinde Emir Ali'yi söylenildiği gibi görüp atın üzerine oturtup kendisi piyade halde Şahruh'a getirdi. Emir Ali kınama ve muhatap makamına getirildi. İşlediği suça karşı verecek bir cevabı yoktu. Bu olaydan sonra önemli işlerin tümünde Hoca Gıyaseddin Pir Ahmed'in tabiiyetine dayandı. Bir daha muhalefet yoluna girmedi.[37]

845/1441-1442 yılı Safer ayının sonunda Çarşamba günü Hoca Gıyaseddin Pir Ahmed, Emir Ali ve Hoca Şemseddin padişah meclisinde olup Cam vilayetinin maliye kayıtlarını Şahruh'a sundular. O vilayette divân mallarıyla ilgili büyük bir sapma meydana gelmişti. Hoca Şemseddin bundan haberdar olmuştu. Bu duruma dair bilgileri Şahruh'a bildirdi. Şahruh bu durumların tamamını soruşturdu. Hoca Şemseddin diz çöküp ikna edici şekilde o durumun tafsilatını açıklayarak ülkenin kalan mallarında ortaya çıkan sapmaları anlatarak Emir Ali Şekanî'den şüpheleniyorum diye arz etti.[38] Bunun üzerine yanındaki en güvenilir emirlerden Emir Celaleddin Firuzşah'ı bu denetlemeyi yapması için görevlendirdi. Bu denetleme

[37] Hvandmîr, *age*, s. 358-359; Yağlı, *agt,* s. 261-263.
[38] Semerkandî, *age*, C. II-I, s. 504-505.

sonucunda Hoca Gıyaseddin'den şüphelenen emirlere baskı yapmaya başladılar. Ancak tüm bu suçlamalar Emir Ali Şekanî üzerinde tespit edildi. Firuzşah, raporu Şahruh'a arz edince, Şahruh Emir Ali'nin azledilmesi yönünde ferman çıkardı.[39]

Merkezî hükümette 845/1441-42 yılı Şahruh'un en yakınındaki birkaç kişinin karıştığı çekişme ve kargaşa yılıydı. Aynı yılın Temmuz ayında divânda Şahruh'un müdahalesini gerektirecek kadar ciddi bir skandal patlak verdi. Daha önce divânın denetlenme ve teftiş makamını Şahruh'un oğlu Baysungur yönetmekteydi. Fakat onun ölümü, Şahruh'un yaşlılığı ve birçok deneyimli emirin ölümüyle birlikte divân denetimi Firuzşah'a geniş bir yetki alanı sağlamıştı. Ancak görünüşe göre Firuzşah bu yetki alanını istismar etmeye başlamıştı. Öyle ki 846/1443-44 yıllarında yolsuzluk haberlerinin ardı ardına gelmesiyle, Şahruh, divânın denetlenmesi görevini Emir-zâde Muhammed Cuki'ye verdi. Bu defa soruşturma makamına gelecek olanlar vezirler değildi, doğrudan Firuzşah'ın kendisiydi.[40] Esasen Firuzşah'ın soruşturma makamına gelmesine iki konu sebep olmuştu. Bunlardan biri divânın önemli vezirlerinden Hoca Pir Ahmed ile Firuzşah arasında bilinmeyen nedenlerden meydana gelen bir çatışmasının sürmesiydi. Bir diğer neden ise Muhammed Cuki'nin Firuzşah'ı sevmemesiydi. Bu ikinci neden Cuki'ye göre sebepsiz değildi. Çünkü Şahruh hastalandığında Firuzşah'ın, Baysungur'un oğlu Alaü'devle'ye sadakat yemini etmesi, Muhammed Cuki'yi öfkelendirmişti.[41]

Şahruh 847/1444 tarihinde ağır bir hastalığa yakalandığında, Emir Firuzşah'ın da bulunduğu birçok divân memurunun sebep olduğu yolsuzlukları[42] araştırmak üzere Belh'te bulunan Mirza Muhammed Cuki, babasının durumunu haber alınca acele ile Herat'a dönmüştü. Mirza Cuki, Belh'deki yolsuzluklar hakkındaki araştırmanın sonucunu soran babasına defterleri getirterek Emir Firuzşah'ın adamlarının yolsuzluklarını ortaya çıkarmıştı. Hükümdar, Firuzşah'tan cevap vermesini istediğinde, o cevap vereceği yerde, kendisine böyle bir soru yöneltilmiş olmasına öfkelenerek, elini eteğine vurup, toplantıyı terk etmiş ve birkaç gün divâna gelmemişti. Hükümdar kendisine gönderdiği adamı ile "*Emir'in üzülmesine yol açacak bir şey yapmadığını, bu zamanda hükümdarı söz ortasında bırakarak toplantıyı öfke ile terk etmenin törede yeri varsa iyi ettiğin, aksi takdirde padişahın öfkesi ve yasakı'ndan*

[39] Hvandmîr, *age*, s. 360.
[40] Manz, *age*, s. 57-58.
[41] Semerkandî, *age*, C. II-I, s. 533-534; Manz, *age*, s. 115; Tuba Tombuloğlu, "Timurlu Devleti'nde Yapılan İttifak Evlilikleri", *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi,* 4, (2), 2020, s. 330-331.
[42] Bu konuya dair tafsilatlı bilgi için bkz. Mustafa Şahin, "Ortaçağ'da Bir Yolsuzluk Soruşturması Örneği", *XI. Milli Türkoloji Kongresi Bildirileri*, C. II, 2014, ss. 448-451.

da sakınmasını" ihtar etmişti.[43] Emir Firuzşah gaflet uykusundan uyanıp, padişahın gönderdiği bu mesajın intikam olduğunu anlayınca yaptığından pişman oldu. Ancak bunun için ne yapacağını da bilemedi. Bu sebeple içinde olduğu pişmanlık ahvaline yansıdı ve hastalandı. Şahruh birkaç defa inayet gösterip teselli etmek için onu ziyaret etti. Ancak hastalığı günden güne arttı. Birkaç gün sonra da vefat etti.[44]

İhtiyareddin Kalesi'nde devlet hazinelerini muhafaza etmekle görevli olan hazinedarlardan biri kendi adamlarından birine sert bir tokat attı. O Emir Nizameddin Ahmed'in yanına gelerek ihanette olan hazinedarların hazine ve definelere el uzattıkları ve hadlerini aştıklarını, birçok parayı çaldıklarını ve hala filan yerde bir havuzun ortasında kıymetli bir parayı sakladıklarını haber verdi. Emir Nizameddin Ahmed bu sözleri Şahruh'a arz etti. Şahruh, bunun için bir kimseyi görevlendirdi. O şahıs çalınan paranın bulunduğu yere gidip kıymetli bir meblağ ortaya çıkardı. Şahruh, bu suça bulaşmış hazinedarların birçoğunun tutuklanmasını buyurdu. Aynı zamanda hazinenin teftiş edilmesini buyurdu. Emirler vezirlerle birlikte bir müddet hazineyi teftiş etmekle meşgul olup onun araştırılması ve soruşturmasında ihtimam gösterdiler. O cemaatten birçok ihanetler ve yolsuzluklar ortaya çıktı.[45]

Sonuç

Ortaçağ Türkistan coğrafyasında bir asırlık devlet hâkimiyetiyle adından bahsettiren Timurlu Devleti'ne çoğu zaman sadece siyasî açıdan bakmak imparatorluk rüknünün ancak bir parçasını oluşturmak demek olur. Askerî, sosyal, kültürel ve ekonomik yönleri anlaşılmadan bir devleti bir bütün içerisinde incelemek mümkün değildir. Pek çok batılı araştırmacının Emir Timur ve devletini menfi meziyetlerle tanımlaması bir devlete ancak tek açıdan bakmakla mümkün olabilir. Diğer taraftan askerî bir liderin aynı zamanda devletinin aksayan yönlerine çözüm araması, sorunları zamanında sonuçlandırması ve çözümleri net çizgilerle belirlemesi benzer problemlerin tekrar yaşanmamasını sağlamıştır. Emir Timur ve oğlu Şahruh'un maliye alanındaki aksaklıkları çözüme kavuşturmadaki faaliyetlerine yer verilen bu çalışmada devletin yolsuzlukla, hükümetteki skandallarla nasıl başa çıktığı gözler önüne serilmektedir. Uzun süren askerî seferlerine ekonomik kaynak topladığından belki de halkı tarafından olumsuzluklarla karşılaşan Emir Timur, diğer taraftan halkına yapılan zulmü de anında çözmekle teveccühe mazhar olmuştur. İdarî kadrolardaki görevlilerinin maliye skandallarına

[43] Hvandmîr, *Târîh-i Habibu's-Siyer*, C. III, s. 631; Hvandmîr, *Düsturu'l Vüzera*, s. 362-363; Semerkandî, *age*, C. II-I, s. 533; İsmail Aka, *Şahruh ve Zamanı*, TTK Yayınları, Ankara 1994, s. 163.

[44] Semerkandî, *age*, C. II-I, s. 565-566; Manz, *age*, s. 57-58.

[45] Semerkandî, *age*, C. II-I, s. 568; Yağlı, *agt,* s. 264-270.

karışmalarına sert cezalar vermeyi göze almıştır. Dönemin kaynakları bu konuda Timurlu hükümdarlarının vezir atamaları ve azillerinde şöhret bulduklarını zikretmişlerdir. Aynı vezirlerin karıştıkları skandallardan çok azının hayatta kaldıkları görülmüştür. Uzun süre devletin idaresinde görev alan emirler ve vezirlerin hatırları bir yere kadar idare edilmiştir. Tıpkı Abbasiler ve onlardan birkaç asır sonra kurulan Osmanlı Devleti'nde kullanılan "*refah yoksa devlet yok; alışveriş yoksa refah yok*" düsturu Timurlu hükümdarlarının da uyguladıkları bir düstur olmuştur. Sonuç olarak Emir Timur ve Şahruh zamanında halkın refahına, devlet hazinesinin israfının önlenmesi ve yolsuzlukla mücadeleye zamanında ve yerinde önlemler alınmıştır. Bu minvalde hükümet, halkın refahına daima öncelik göstererek, gerektiği zaman ağır yaptırımlar uygulamaktan geri durmamıştır.

Makale Bilgileri:	
Geliş Tarihi:	*15.02.2024*
Kabul Tarihi:	*11.05.2024*
Yayım Tarihi:	*30.06.2024*
Değerlendirme:	*İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme*
Etik Beyan:	** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.*
Benzerlik Taraması:	*Yapıldı / Turnitin*
Etik Bildirim:	*turkavsosyalbilimlerdergisi@gmail.com*
Etik Kurul Kararı:	*Etik Kurul Kararından muaftır.*
Katılımcı Rızası:	*Katılımcı yoktur.*
Mali Destek:	*Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.*
Çıkar Çatışması:	*Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.*
Telif Hakları & Lisans:	*Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.*
Article Information:	
Date of Submission:	*15.02.2024*
Date of Acceptance:	*11.05.2024*
Date of Publication:	*30.06.2024*
Peer-Review:	*Double anonymized - Two External*
Ethical Statement:	** It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.*
Plagiarism Checks:	*Yes / Turnitin*
Complaints:	*turkavsosyalbilimlerdergisi@gmail.com*
Ethics Committee Approval:	*It is exempt from the Ethics Committee Approval*
Informed Consent:	*No participants.*
Financial Support:	*The study received no financial support from any institution or project.*
Conflict of Interest:	*No conflict of interest.*
Copyrights &Licence:	*The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0*

Kaynakça

Abdullah b. Lütfullah Hafız-ı Ebrû, *Coğrafya-i Hafız-ı Ebrû*, C. III, tash. Sadık Seccadî, İntişarat-ı Miras-ı Mektûb, Tahran 1375.

Abdullah b. Lütfullah Hafız-ı Ebrû, *Zübdetü't-Tevârîh*, C. I-IV, tah. Hac Seyyid Cevadî, neşr., Vezaret-i Ferheng û İrşad-ı İslamî, Tahran 1376.

AKA, İsmail, *Şahruh ve Zamanı*, TTK Yayınları, Ankara 1994.

AKBIYIK, Hayrunnisa Alan, "Timurlularda Vezîrlik Müessesesi", *XIV. Türk Tarih Kongresi*, c. I, Ankara 2005, ss. 97-106.

ALAN, Hayrunnisa, "Muizzü'l-Ensâb'ın Timurlu Teşkilat Tarihi Bakımından Değeri", *Belleten*, C. LXXXVIII/282, Ağustos 2014, ss. 527-548.

ALAN, Hayrunnisa, "Timurlularda Hükümdar ve Ailesi", *Tarih Boyunca Saray, Hayatı ve Teşkilatı* –Bildiriler-, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, "Globus" Dünya Basımevi, İstanbul 2006, s. 63-77.

Âllame Şemseddin Muhammed b. Mahmud Âmulî, *Nefaîsu'l-Fünun fî Âraisu'l-Ûyun*, C. I, tah. Mirza Ebu'l-Hasan Şî'ranî, neşr., İntişarat-ı İslamiyye, Tahran 1381.

AUBİN, Jean, *Deux Sayyids de Bem au XV Siecle Contribution a l'historie de l'Iran Timouride*, Akademie der Wissenschaften und der Literatur in Mainz, Mainz 1956.

BAYAR, Doğan, "Mali Denetim Nedir", *Maliye Dergisi*, 155, Temmuz-Aralık 2008, ss. 1-10.

BOSTANCI, Fatih, "Seyfeddin Hacı b. Nizam-ı Ukaylî'nin Asaru'l-Vüzera Adlı Eserinde Timurlu Devleti Vezirleri", *Farsça ve Arapça Kaynaklarda Türk ve Moğol Devleti Tarihi I (İlhanlılar, Timurlular, Ak-Koyunlular ve Kara-Koyunlular),* ed. Fatih Bostancı, Efeakademi Yayınları, İstanbul 2023, ss. 96-128.

Ca'ferî b. Muhammed el-Hüseynî, *Târîh-i Kebîr (Tevârîh-i Enbiyâ ve Mülûk)*, çev. İsmail Aka, TTK Yay. Ankara 2011.

DAVİDOVİÇ, E. A., "Materialy Dlya Kharakteristiki Denezhnoy Reformy Ulugbeka", *İz istori epokhi Ulugbeka*, A. K. Arendes, Akademia Nayuk Uz-SSR, Taşkent 1965, ss. 274-299.

DAVİDOVİÇ, E. A., *Istoriya denezhnogo obrasheniya srednevekovoy Sredney Azii*, Akademiya Nauk CCCR, Moskva 1983.

Devletşah, *Şair Tezkireleri*, çev. Necati Lugal, Pinhan Yayınları, İstanbul 2011.

Fasih Ahmed b. Celaleddin Muhammed Havafî, *Mecmu'l-Fasihî,* C. III, tah. Mahmud Ferruh, neşr. Kitabfroşi-i Bastan-ı Meşhed, Tus-Meşhed 1339.

Gıyâsüddîn b. Hümâmiddîn Hüseyn-i Hvândmîr, *Düsturu'l-Vüzerâ*, tash. Seyyid Nefisî, İntişarat-ı İkbâl, Tahran.

Gıyâsüddîn b. Hümâmiddîn Hüseyn-i Hvândmîr, *Târîh-i Habîbu's-Siyer fi Ahbâr-ı Efrâd-ı Beşer*, C. I-IV, nşr. Celâleddin Humâyî, İntişârât-ı Hayyam, Tahran 1333.

Kemaleddîn Âbdulrezzak *Semerkandî, Matlau's-Sâdeyn ve Mecmâu'l-Bahreyn*, C. I-I, II-II, tash. Abdulhüseyn Nevâî, neşr., Müessese-i Mütalaât ve Tahkikat-ı Ferhengî, Tahran 1372.

MANZ, Beatrice Forbes, *Timurlenk Bozkırların Son Göçebe Fatihi*, çev. Zuhal Bilgin, Kronik Yayınları, İstanbul 2021.

MANZ, Beatrice Forbes, *Timurlu İran'ında İktidar, Siyaset ve Din*, çev. Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.

Mu'îneddîn Natanzî, *Müntehabü't-Tevârîh-i Mu'înî (İskender Anonimi)*, çev. Ahmet Özturhan-Ahmet Korkma-Fatih Bostancı, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2023.

Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd Mîrhvând, *Tarih-i Ravzatu's-Safa fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, c. V-VI, nşr. Cemşid Kiyanfer, İntişârât-ı Esatir, Tahran 1385.

Nizamüddin Şâmî, *Zafernâme*, çev. Necati Lugal, TTK Yay. Ankara 1987.

Seyfeddin Hacı b. Nizam-ı Ukaylî, *Asaru'l-Vüzera*, tah. Mir Celaleddin Hüseynî Urmevî, neşr. İntişarat-ı İtlaât, Tahran 1364.

ŞAHİN, Mustafa, "Baylekân'ın İmarı ve Bu Sırada Şîrâz'da Meydana Gelen Yolsuzluğun Cezalandırılması", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 9/22, 2018, ss. 443-456.

ŞAHİN, Mustafa, "Mîrzâ Şahruh'un Eşleri Gevherşad Ağa ve Mülket Ağa'nın Siyasî ve Sosyal Hayattaki Rolleri", *SBArD,* IX/21, Diyarbakır 2013, ss. 93-104.

ŞAHİN, Mustafa, "Ortaçağ'da Bir Yolsuzluk Soruşturması Örneği", *XI. Milli Türkoloji Kongresi Bildirileri*, C. II, 2014, ss. 439-456.

Şerefüddin Ali Yezdi, *Emîr Timur (Zafernâme)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2019.

Tacü's-Selmâni, Tarihnâme, çev. İsmail Aka, TTK Yayınları, Ankara 1999.

TOMBULOĞLU, Tuba, "Timurlu Devleti'nde Yapılan İttifak Evlilikleri", *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi,* 4, (2), 2020, ss. 322-334.

YAĞLI, Ali Rıza, *Timurlu Devleti'nde Vezîrler ve Vezîrlik Kurumu*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014.

YÜKSEL, Musa Şamil, *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi*, TTK Yayınları, Ankara 2009.